

SERGÜZEŞT-İ VEZİR-İ HAN-I LENKEKÂN VE MİRZA FETH-ALİ AHUNDZÂDE

SEVGİ DOSTER

Sergüzeşt-i Vezir-i Han-ı Lenkarân, Azerbaycan millî tiyatrosunun kurucusu Mirza Feth-Ali Ahundzadenin en önemli tiyatro eserlerinden biridir. Diğer piyesleri gibi komedyâ türünde yazılmıştır.

XVIII. yüzyıl ikinci yarısı Azerbaycanının politik ve sosyal durumu, idare sisteminin karakteristik yönleri, aile içi münasebetleri, Azerbaycan edebiyat ve tiyatrosunda ilk defa Ahundzâde tarafından ele alınmış, incelenmiş daha sonra da kendi öğrencileri tarafından sahneye aktarılmıştır.

Halkın kolayca anılabileceği bir üslûpla yazılmış olan bu toplum taşlama komedyaları, devrin aydınlarının ve genç neslin dünya görüşünde, toplum anlayışında, aile çevresindeki davranışlarında oldukça etkili bir rol oynamış, onların olumlu bir yönde gelişmesini sağlamıştır. Buna göre de Ahundzâde, Azerî toplumunun gerçeklerini halka göstermek için, tiyatro sahnesini en etkili, en faydalı ve en vazgeçilmez bir araç olarak kabul etmiştir¹.

Ele aldığı konular yalnız kendi yaşadığı devri içine almakla kalmaz, aynı zamanda Azerbaycan halkını bütün özellikleriyle belirterek, devrin tipik bir portresini çizer. Şöyle ki: Azerbaycan aile düzeni, hürriyetini ilân ettiği 1918 yılından önceki yıllarda, M. Feth-Ali'nin komedyalarının büyük bir kısmında, özellikle «Vezir-i Han-ı Lenkerân» da ele aldığı durumdan pek te parlak değildi.

Nitekim M. F. Ahundzade, komedyalarından biri olan «İbrahim Halil Kimyâger» in dışında, diğer beş komedyasında bilhassa kadın meselesi üzerinde dikkatle durmuştur.

Çünkü o, Azerî Türk kadınının yaşayışı, arzu ve istekleri, psikolojik durumu, sosyal problemleri ve erkeklerle ilişkileri belirtilerek haklarını savunmaya zorlanmıştır. Bu vesile ile Celil Mehmedkuluzade «M. F. Ahundzade ve Kadın Meselesi» başlığı altında yazdığı bir makalesinde; «M. Feth-Ali'nin komedyala-

1 M.F. Ahundov, Makaleler Mecmuası, Azerbaycan SSR, İlimler Akademisi neşriyatı, Bakü 1962.

rında şark kadını ilk defa sahneye çıkmış, erkekler arasına ilk defa katılmış, onlarla ilk defa dolaşmış, konuşmuş, ağlamış, gülmüştür», demektedir. Mirza'nın komedyalarında çizdiği bir kaç kadın portresi şöyledir:

1 — Mösyö Jordan da: Hatemhanhanın karısı Şehrebanû hamarat ve aynı zamanda cür'etkârdır. Ama cehâleti, zekâsını zaman zaman olmayacak yerlerde kullanmasına yol açar. Şöyle ki, Şehbaz beyin Paris'e gitmesine mani olmak için bir kadının zerafeti ile bağdaşamayacak şekilde kocası Hatemhan ağanın önüne çıkar, onunla bu konuda çekişir. Sonunda cehaleti yüzünden, yalancı bir derişin falına inanıp, bütün parasını kocasına danışmadan ona verir, uğurlar.

Bunu gören Hanperi Hanım, kadınlığın bu hünerini takdirle: «Eğer erkekler akıllı olsaydı, onları her zaman böyle aldatmaz, dilediğimizi yapamazdık,» der.

2 — Hırs Guldurbasan'da: Tarverdi'nin Perizad'a olan aşkı onu eşkiyalığa ve kaçakçılığa sevk eder. Onun inancı şudur «Bir kızın sevdiği genç, güçlü, kuvvetli ve kahraman olmalıdır» ki, bu özellikler de ancak eşkiyalarda mevcuttur. Zamanın kızları böyle erkeklerden hoşlanırdı inancı, genç erkekler arasında yaygındı, çünkü o asır «vur, tut, öldür» asrı idi.

3 — «Hacı Gara» da: Suna Hanım sevdiği ve evlenmek istediği Heyder Beyi hapisten kurtarmak için Rus zabıtine yalvararak şöyle der: «Bu işi yaz, yukarı bildir, belki benim göz yaşlarımına bağışlarlar».

4 — «Mürafie Vekilleri» adlı komedyasında iki kadın tipi görülür ki biri genç, güzel, akıllı bir kız olan Sakine hanımdır. Otoriter bir kadın olan halasının ve zengin bir devlet adamı olan Hacı Hasan'ın ıstırlarına ve tenkitlerine aldırmayıp, sevgilisi Aziz Beyden ayrılmak istemez.

Diğeri ise, Hacı Gafur'un karısı Zübeyde'dir ki, mürafie vekillerinin hilesine aldanarak, sahte yalanla, kocasının altmış bin tümen parasına sahip olmak ister.

5 — «Sergûzeşt-i Vezir-i Han-ı Lenkerân» da ise; iki karılı erkeklerin kaldıkları güç durumları, gülünç entrikaları gösterir.

Görgüsüz ve cahil olan bu kadınların, nasıl birbirleriyle dalaştığını, birbirlerinin ayağını kaydırmak için nasıl yalanlara başvurdukları görülür. Nitekim piyeste vezirin birinci yaşlı karısı Ziba Hanım ile, ikinci genç ve güzel karısı Şule Hanım, eserin başından sonuna kadar, birbirleriyle çekişmekte ve bu arada Vezirin başına da çorap örmektedirler. Halbuki bu kadınların hepsi de zeki, kaabiliyetli ve güzeldir, aynı zamanda sıhhatli, sabırlı ve cür'etkârdırlar da. En büyük eksiklikleri görgü ve bilgidir. Yazar, onları siyah bir perdenin arkasından, dünyanın ışığına çıkarıp göstererek der ki: «Bakın bu güzel ve zeki kadınlar cahildir. Görüyorum ki, siz bunlara bilgi vermekten sakınıyorsunuz çünkü çok iyi biliyorsunuz ki, bu akıllı ve çalışkan kadınlar, gelecekte devrimlerin sayesinde almış ol-

dukuları bilginin etkisi ile hürriyetlerini elde edecekler ve sizin aile içindeki ağırlığınız sona erecek, safahatınıza imkân olmayacaktır².»

M. Feth-Ali, böylece Azeri Türk kadınına kulak adaptasyonu, zekâsı ve becerikliliği ile sosyal hayata gerekli, faydalı, başarılı olabileceğini kuvvetle, cesaretle ve büyük bir ustalıkla savunmuş, sahne yoluyla halkına ulaştırmıştır.

Eser zamanımıza kadar yaşayan canlılığı ve klâsik konusuyla, çeşitli ülkelerin sahnelerinde büyük ilgi görmüş 1852 de Rusça'ya, 1882 de Farsça'ya 1888 de Fransızca'ya, Almanca'ya ve daha sonraki yıllarda da diğer Avrupa dillerine çevrilmiş ve tiyatro repertuvarlarında yer almıştır. Türkçeye Kurşunlu zade Raşit tarafından «Lenkeran Veziri» adı ile Almancadan, «Ecnebi Müellifler Koleksiyonu» başlığı altında çevrilmiştir ki, bu çeviri daha sonraları A. Caferoğlu³ ve Behçet Gönül⁴ tarafından tepki ile karşılanmış ve çevirinin başarısızlığı eleştirilmiştir.

Fakat eserin teknik yapısı ve teatral değeri üzerinde hiç bir bilgi kaydedilmemiştir.

Nispeten daha geniş ve tarafsız bir tanıtma Horst Wilfrid Brands'ın eserinde⁵ verilmiştir. Bütün bunlar değerli birer araştırma olmakla beraber piyesin teatral unsurlarını, yapısını ve malzemesi gibi niteliklerini ortaya koyacak değerde değildir. Halbuki M. F. Ahundzadenin bütün dramatik eserleri bugün bile Avrupa ve Yakın-doğu ülkeleri sahnelerinde oynanmaktadır.

Toplum ve beşerî yönden eski canlılığını halâ muhafaza eden bu eserlerin teatral özelliklerini araştırmak ve incelemek, yazının değindiği ve günümüzde de devam edegelen bir takım problemleri, ele almak açısından gereklidir.

M.F. Ahundzâde belli bir düzenin yarattığı toplum ve beşerî aksaklıkları taşlama (hiciv) yolu ile halka ulaştırır. Nitekim XVIII. Yüzyıl Azerî toplumunun güzel ve çirkin taraflarını, âdet ve geleneklerinin iyi ve kötü yanlarını, beşerî ve inandırıcı bir açıdan göstermektedir. «Lenkeran veziri» gerek ele aldığı konu ve gerekse teatral unsurların kuruluşu bakımından çok önemli bir eserdir.

M. Feth-Ali, seçtiği konular ve bu konuları işlemekteki ustalığı ve savunduğu tezi oyun kişilerine aktarmaktaki inceliği ile, kendini Azerbaycan'ın Moliere'i olarak kabul ettirmiştir.⁶

2 Makaleler Mecmuası, Bakû 1962.

3 Azerbaycan Yurt Bilgisi, Cilt 1, sayı 6-7, 1932.

4 Mirza Feth-Ali ve Lenkeran veziri, Yurd, Cilt I-III, 1941.

5 Azerbaidchanisches Volksleben und modernistische Tendenzen den Schauspielen Mirza Feth-Ali Ahundov's «1812-1878», Wiesbaden 1958.

İstituto Superiore Orientale di Napoli, Roma 1940.

6 A. Caferoğlu, XIX asır büyük Azeri reformatörü Mirza-Feth-Ali Ahundzâde, Annali del R.

Eser yayımlandıktan kısa bir zaman sonra Azerbaycan'ın tanınmış aydınlarından Hasan Bey Melikzade Zerdabi'nin teşebbüsü ve zamanın Bakû valisi Staroselski'nin Tiflis merkezinden aldığı izin ile ilk defa 10 Mart 1873 de Nevruz şenliği münasebetiyle Bakû'de «Real Gimnazyum» da Türkçe olarak oynanmıştır. Başrejisörlüğünü Hasan Bey Zerdabi'nin yaptığı ve başrolü de Necef Bey Vezirli'nin oynadığı bu oyunun diğer rolleri de yine Müslüman Türk öğrencileri tarafından paylaşılmıştır.

Böylece, Azerbaycan'da 1850 yılında M.F. Ahundzade ile başlayan dil, edebiyat, tiyatro hareketleri ve 1870 de oynanan ilk temsiller, kültür ve toplum hayatta olumlu gelişmelere yol açmış, Necef Bey Vezirli gibi genç oyun yazarlarının bu sahada ilerlemesini sağlamıştır.

Azerbaycan'ın birçok yerlerinde çeşitli adlar altında kurulan tiyatro toplulukları ve tiyatroyla uğraşan cemiyetler turneler tertiplemişlerdir. Daha sonra, tiyatro, ilmi yönlerden incelenmeyi gerektiren bir eğitim ve öğretim aracı olarak okullara girmiştir.

Azerbaycan millî tiyatrosunun gelişmesi üzerine, birçok çeviri ve yerli eserlerin yanında «Lenkerân Veziri» tekrar tiyatro repertuarında yer almıştır. Eser devrin zenginlerinden Hacı Zeynelabidin Tağı tarafından Bakû'da yaptırılan ve 1880 yılında açılan Türk Devlet Akademik tiyatrosu -bu ad sonradan verilmiştir-nda yazar, dilci, pedagog Sultan Mecit Ganizade tarafından 1898 yılında sahneye konulmuştur. Bu Azeri aydını, devrinin diğer oyun yazarları Dr. Neriman Nerimanbeyli, Abdürrahim Hakverdili, Necef Bey Vezirli, H. Mahmut Bey ile birleşerek 1890 yılında bir halk tiyatro topluluğu kurmuş ve Ahundzade'nin tekniğinden ve işlediği konulardan hareketle, devrin Azerbaycan toplumuna, özellikle taşradaki halkına tiyatroyu götürmüşlerdir. Oyuncular arasında Timur Ağa rolüyle ilk defa sahneye çıkan Hüseyin Arablinski, daha sonra Azerbaycan kültür hayatının değerli şahsiyetlerinden biri olmuş, tragedya oyuncusu olarak ün yapmıştır. Bu zatın tiyatro hayatına Sultan Mecit Ganizadenin teşvikiyle girdiği söylenmektedir.

Aynı yıllar içinde Nahçıvan'ın yerli aydınlarından Eynalı Sultan, kurduğu «Cemiyet-i Hayriye» topluluğu ile, M. F. Ahundzade'nin komedyalarını sahneye koyarak Nahçıvan'da da yerli bir tiyatronun kurulmasını sağlamıştır. Oynanan piyesler arasında «Lenkerân Veziri» de yer almıştır.

Eynalı Sultan kendisi de tiyatro eserleri yazmış ve sahneye koymuştur. Böylece eser bütün Azerbaycan'a yayılmış, halk tarafından benimsenmiş ve aynı zamanda çeşitli rejisörler tarafından başarı ile sahneye uygulanmış en güzel Azerbaycan komedyalarından biridir.

Dört perdeden ibaret olan piyes, perdelere göre şöyle özetlenebilir :

Birinci Perde — Lenkerânda Vezir Mirza Habibin evinde geçer. Devletin idaresinin handan sonra tek otoritesi olan vezir, iki karısı arasından genç ve güzel olan Şule hanıma, yaklaşan Nevruz bayramı münasebetiyle, sırma işlemeli ve altın düğmeli bir elbise diktirmesini, Reşt'e giden tüccar Hacı Salah'a ısmarlar. Gayesi bu elbisenin Şule hanıma, kendisi tarafından gizlice yaptırılmadığı kanaatini uyandırmaktır. Hacı Salah, bazı haklı itirazlara rağmen, vezirin emrini yerine getirmeyi kabul eder. Bu arada kocasından kuşkulanan vezirin birinci karısı Ziba hanım, bütün konuşulanları perde arkasından dinleyerek her şeyi öğrenir.

İkinci perde : Şule hanımın odasında geçer. Hanın yeğeni Timur Bey, Şule hanımın kız kardeşi Nise hanımı görmeye gelmiştir. Vezirin eve doğru geldiğini haber alan Şule hanım, Timur Beyi perdenin arkasına saklar. Timur Bey perdenin arkasında onları gizlice dinliyen Ziba Hanımla karşılaşır. Bunların ortaya çıkışları vezirin Şule hanıma karşı şüphesini arttırdığı gibi, Timur beyin de ortadan kaldırılması inancını kuvvetlendirir.

Üçüncü perde: Deniz kenarında Lenkeran hanımın yalısında geçer. Han büyük bir merasimle, etrafında hizmetkârları olduğu halde, tahtında oturmaktadır. Devlet idaresinin yüklü olduğundan, halkının her derdine mutlaka bir çare bulduğundan, çok âdil bir han oluşundan bahsetmektedir. Bu sırada içeri giren ve yanındaki arkadaşını atının gözünü çıkarmakla suçlayan davacıya, Han şöyle dert «Git sen de bunun atının gözünü çıkar, dişe diş, göze göz.» Bu davaların kararı kolay değildir. Buna benzer başka bir vak'adan ve karardan sonra, Timur Bey'in ahlâk dışı hareketlerini şikâyete gelen vezire Han «Gazneli Sultan Mahmud'un adaletini tatbik edeceğini vaadederek yeğeni ve tahtın varisi Timur Bey'in yakalanarak oraya getirilmesini emreder. Gelen Timur Bey'i öldürtmek isterse de, Timur Bey hizmetkârların elinden kurtulur gider. Arkasına adamlarını gönderen Han, yanında bulunan bir ağaya Nise hanıma verilmek üzere bir yüzük gönderir ve düğün hazırlıklarına başlanılmasını emreder. Kendisi de bütün bu olup, bitenlerden sonra biraz hava almak için sandalla gezintiye çıkar.

Dördüncü perde: İkinci perdede olduğu gibi yine Şule hanımın odasında geçer. Bütün hâdiselerden haberdar olan Nise hanım üzgündür ve kuşku içersinde Timur Bey'in nerede olduğunu merak etmektedir. Sevgilisiyle kaçmaya kararlıdır. Onun dostu ve yardımcıları annesi Peri Hanımla ablası Şule hanımdır. Her ikisi de Nise'nin Timur Bey ile evlenmesi için uğraşmaktadırlar. İçeri giren Timur Bey'i görünce önce çok sevinirlerse de, akıllarına vezirin oraya gelme ihtimali gelince tedirgin olurlar. Şule hanım şöyle der: «Şimdi kimseye görünmeden git, gece yarısı, atların ve adamlarınla kapının önüne gelersin, o zaman Nise Hanımı yanına getirir emanet ederim, alır gidersin». O sırada kapıcı vezirin geldiğini haber verir, içerdekiler ne yapacaklarını bilemezler. Timur Bey önce perdenin ar-

kasına girmek istemezse de Nise Hanımın «seni burada görürse bizi de öldürür» demesi üzerine saklanır. Vezir girer. Timur Bey'in perdenin arkasından çıkıp gitmesi için Peri Hanım, falcıların kendisine bir evlât bağışlıyacağı inancı ile vezirin başına bir tencere geçirir. Timur Bey odadan çıkar. Bu sırada gelen haberci Han'ın çıkan şiddetli bir fırtınada sandaldan düşerek boğulduğunu ve Timur Bey'in Lenkerâna Han olduğunu haber verir. Vezirin bu andaki durumu, son derece komiktir. Piyeste olaylar zinciri oldukça başarılıdır. Han, vezir Mirza Habib, Ziba hanım, Peri hanım kalıplaşmış, Azerbaycan'ın bütün hanlıklarında görülmesi her zaman mümkün olan tiplerdir. Yan tipler: Uşaklar, hizmetkârlar ve Şule hanım, Nise hanım ve Timur Bey karakter olarak çizilmiştir.

Şule hanım bir kadın kurnazlığı ve akıllılığı içinde, kız kardeşinin sevdiği gençle evlenmesini sağlar.

Nise hanım genç, güzel, aşık, aynı zamanda o devrin Azerbaycan'ında az rastlanılabilen kararlı bir genç kızdır.

Yazar, bütün söylemek istediklerini Timur Beyin sözlerinde ve davranışlarında toplamıştır. «Azerbaycan'da Mirza Fethali Asrı» adlı bir makalesinde, Hanefi Zeynalli, «Timur Bey'in biraz Hamlet karakterine benzediğini» yazar. Tipler ise Mirza Feth Ali'nin bütün hayatı boyunca mücadele ettiği, hanlar, tacirler, din adamları, idare adamları olmuştur. Falcılık, rüşvet, iltimas, cehalet, din istismarı gibi konularda komedyalarında başarılı bir tarzda ve incelikle işlenmiştir⁷.

Komedyanın ağırlık noktasını Vezir ve iki karısı arasındaki ilişki teşkil eder. Kadının kendi seçtiği, sevdiği bir erkekle değil, çevresinin seçtiği, genellikle yaşlı ve zengin bir erkekle evlenmeğe zorlanması her devirde, özellikle Müslüman toplumunda çok görülen, değişmeyen bir gelenektir. Yalnız Azerbaycan'ın hanlıklarında değil, M. Feth-Ali çağında ve zamanımız birçok doğu ülkelerinin birçok bölgelerinde durum pek farklı değildir. İki ve daha çok karılı erkeklere rastlandığı gibi genç kızlar da zengin ve yaşlı erkeklere bir mal gibi para karşılığında verilmektedir.

Yazar başarı ile tasvir ettiği bu mücadeleye, kanlı bir safha vermek istemiş, içinden çıkılmaz ağır bir durum haline sokmamıştır. Olaylar dizisini olması gerektirdiği gibi sonuçlandırma yolunu seçmiştir.

Piyes, dil bakımından sadedir ve Azerî halk ağzı ile yazılmıştır. Böylece konuşma dili M. Feth-Ali tarafından ilk defa Azerbaycan edebiyatının değişmez bir unsuru olmuştur.

7 M. F. Ahundov - Makaleler, Mecmuası Bakû, 1962.